

מבחר טקסטים מרקסיסטים
בעריכת חברי ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי 2002-2000
בתוספת מבואות, הערות ונספחים

ו. א. לנין

מרכסיזם ורוויזיוניזם

ידועה האמרה, לפיה, לו היו האכסיומות הגיאומטריות פוגעות באינטרסים של בני-האדם, היו אלה מוכחשות בוודאי. תיאוריות במדעי-הטבע וההיסטוריה, שפגעו במשפטים הקדומים הישנים של התיאולוגיה, עוררו ומעוררות עד כה מאבק זועם ביותר. אין פלא, שתורת מרכס, המשמשת במישרין להשכלתו ולארגונו של המעמד החלוצי בחברה של ימינו, המתווה את תפקידי המעמד הזה והמוכיחה את ההכרחיות - בתוקף ההתפתחות הכלכלית - שבהמרת המשטר הנוכחי בסדרים חדשים, - אין פלא שתורה זו צריכה הייתה לכבוש בסערת-מלחמה כל צעד בדרך חייה.

למותר הוא לדבר כאן על המדע והפילוסופיה הבורגניים שמלמדים באורח רשמי הפרופסורים הרשמיים כדי לטמטם את הנוער המתבגר מהמעמדות האמידים וכדי "לשטותו" באויבים החיצוניים והפנימיים. מדע זה אינו רוצה אף לשמוע על המרכסיזם, ומכריז עליו כי הופך וחוסל; הן מלומדים צעירים הבונים את הקריירה שלהם על הפרכת הסוציאליזם, והן ישישים בלים השומרים אמונים לכל מיני "שיטות" שבלו מיושן, אלה ואלה מתקיפים באותה השקידה את מרכס. שגשוגו של המרכסיזם, התפשטות רעיונותיו והתבצרותן בתוך מעמד הפועלים גורמים באופן בלתי נמנע להגברת התדירות והחריפות של גיחות בורגניות אלה נגד המרכסיזם, אשר אחרי כל "חיסול" שמחסל אותו המדע הרשמי, נעשה חזק יותר, מחושל יותר ומלא-חיים יותר.

אבל כלל וכלל לא בבת אחת ביצר לו המרכסיזם את מקומו גם בין התיאוריות הקשורות במאבקו של מעמד הפועלים והרווחות בייחוד בקרב הפרולטריון. ביובל השנים הראשון לקיומו (משנות הארבעים של המאה ה-19 ואילך) נאבק המרכסיזם עם תיאוריות שהיו עוינות לו בשורשן. במחצית הראשונה של שנות הארבעים גמרו מרכס ואנגלס את חשבונותיהם עם ההגליאנים-הצעירים הרדיקליים, שהחזיקו בנקודת-ההשקפה של האידיאליזם הפילוסופי. בסוף שנות הארבעים מתחולל המאבק בתחום התיאוריות הכלכליות - נגד הפרודוניזם. שנות החמישים מסיימות את המאבק הזה: מתיחת ביקורת על המפלגות והתיאוריות. שבאו לידי גילוי בשנת 1848 הסוערת. בשנות הששים מועבר המאבק מתחום התיאוריה הכללית לתחום הקרוב יותר לתנועת הפועלים במישרין: גירוש הבקוניזם מתוך האינטרנציונל. בתחילת שנות השבעים עולה בגרמניה הפרודוניסט מילברגר לזמן קצר על הבמה. בסוף שנות השבעים - עולה הפוזיטיביסט דיהרינג. אבל השפעת שניהם על הפרולטריון היא כבר אפסית לגמרי. המרכסיזם כבר מנצח לחלוטין את כל האידיאולוגיות האחרות של תנועת הפועלים.

בפרוס שנות התשעים של המאה שעברה היה ניצחון זה מושלם כבר בקוויו היסודיים. אף בארצות הרומניות, שמסורות הפרודוניזם החזיקו שם מעמד זמן ארוך ביותר, בנו מפלגות הפועלים את התוכניות והטקטיקה שלהן למעשה על בסיס המרכסיזם.

הארגון הבינלאומי של תנועת-הפועלים שנחדש - בצורת כינוסים בין-לאומיים סדירים, התייצב בבת-אחת וכמעט בלי מאבק על בסיס המרכזים בכל דבר מהותי. אבל לאחר שהמרכזים דחק את כל התיאוריות השלמות במידה כלשהי והעוינות לו, החלו אותן המגמות שהתבטאו בתיאוריות אלה לבקש להן דרכים אחרות. נשתנו הצורות והעילות של המאבק, אבל עצם המאבק נמשך, ובראשית יובל-השנים השני לקיומו של המרכזים (שנות התשעים של המאה שעברה) החל המאבק של זרם עוין למרכזים בקרב המרכזים פנימה.

ברנשטיין, מרכזיסט אורתודוכסי לשעבר, נתן את שמו לזרם זה, כשיצא ברעש גדול ובביטוי שלם ביותר של תיקונים-למרכז, בחינה מחדש של מרכז, רוויזיוניזם. אפילו ברוסיה, שהסוציאליזם הלא-מרכזיסטי האריך בה ימים יותר, בדרך הטבע, - מפני נחשלותה הכלכלית של הארץ ומפני אוכלוסיית-האיכרים המכרעת בה, אוכלוסייה ששרידי הצמיחות עודם מעיקים עליה, - אפילו ברוסיה מתפתח סוציאליזם לא-מרכזיסטי זה, ונהפך בעליל לרוויזיוניזם, הן בשאלה האגררית (תוכנית המוניציפליזציה של כל האדמה), והן בשאלות הכלליות של התוכנית והטקטיקה מחליפים הסוציאליזם-נרודניקים שלנו יותר ויותר את השרידים הנובלים והנושרים של השיטה הישנה, השלמה לפי דרכה והחדורה בשורשה איבה למרכזים, ונותנים במקומם, "תיקונים" למרכזים.

הסוציאליזם הטרומ-מרכזיסטי מובס. הוא ממשך במאבק לא עוד על בסיסו העצמאי, אלא על הבסיס הכללי של המרכזים, בתור רוויזיוניזם. נראה אפוא, מהן התוכן הרעיוני של הרוויזיוניזם.

בתחום הפילוסופיה הזדנב הרוויזיוניזם אחר "המדע" הפרופסורי הבורגני. הפרופסורים פנו "חזרה אל קנט" - והרוויזיוניזם נגרר אחרי הניאו-קנטיאנים, הפרופסורים חזרו אלף פעמים על דברי-התפלות של הכמרים נגד המטריאליזם הפילוסופי, - והרוויזיוניסטים גמגמו אגב חיוך סלחני (מלה במלה על פי "ההנד-בון" האחרון). שהמטריאליזם "הופרך" זה מכבר; הפרופסורים נהגו בהגל כב"כלב מת", בעוד שהם בעצמם הטיפו לאידיאליזם, שהוא פעוט ותפל פי אלף יותר מן האידיאליזם של הגל, הניעו ראש בבוז כלפי הדיאלקטיקה - והרוויזיוניסטים זחלו אחריהם לתוך ביצת הניוול הפילוסופי של המדע, בהמירם את הדיאלקטיקה, "הערמומית", (והמהפכנית) באבולוציה "פשוטה" (ושקטה); הפרופסורים מצאו את משכורתם הממשלתית בעבודתם לסיגול שיטותיהם האידיאליסטיות ו"הביקורתיות" אל "הפילוסופיה" של ימי הביניים השלטת (כלומר אל התיאולוגיה) - והרוויזיוניסטים הלכו וקרבו אליהם, כשהם שוקדים לעשות את הדת ל"עניין פרטי" לא ביחס למדינה המודרנית, אלא ביחס למפלגת המעמד המתקדם.

למותר הוא לדבר, מה היה הערך המעמדי האמיתי של "תיקונים" מעין אלה למרכז - הדבר ברור מאליו. רק נציין, שהמרכזיסט היחידי בסוציאליזם-דמוקרטיה הבין-לאומית, שמתח ביקורת, מנקודת-ההשקפה של המטריאליזם הדיאלקטי העקבי, על אותם דברי-התפלות המופלגים שהלהיגו כאן הרוויזיוניסטים, היה פלכנוב. דבר זה נחוץ ביותר להדגישו בתוקף, כיוון שבזמננו נעשים ניסיונות מוטעים ביסודם להכניס אלינו את הפסולת הפילוסופית הישנה והריאקציונית תחת דגל ביקורת האופורטוניזם הטקטי של פלכנוב.¹

בעברנו אל הכלכלה המדינית, עלינו לציין, קודם כל, כי בתחום זה היו "תיקונים" הרוויזיוניסטים רב-צדדיים ומפורטים הרבה יותר; השתדלו להשפיע על הקהל בעזרת "נתונים חדשים של ההתפתחות הכלכלית". טענו, שבתחום החקלאות אין כל ריכוז ואין הייצור הגדול דוחק כלל את רגלי הייצור הזעיר, ובתחום המסחר והתעשייה מתרחש הדבר באיטיות רבה מאד. אמרו, שהמשברים נעשו עכשיו נדירים יותר, חלשים יותר, וקרוב לוודאי שהקרטלים והתאגידים יאפשרו לקפיטל לסלק לגמרי את המשברים. אמרו כי

¹ ראה בספר "מסות בפילוסופיה של המרכזים" מאת בוגדנוב, ברוב ואחרים. לא כאן המקום לנתח את הספר הזה, ועלי להצטמצם לעת עתה בהודאה כי בעתיד הקרוב ביותר אראה בשורת מאמרים אן בחוברת מיוחדת, שכל האמור כאן על הרוויזיוניסטים הניאו-קנטיאנים מתייחס לפי עצם העניין גם לרוויזיוניסטים "החדשים" הללו, הניאו-היומיסטים והניאו-ברקליאנים.

"התיאוריה על ההתמוטטות", שלקראתה הולך, הקפיטליזם, פשטה את הרגל מפני המגמה להקהות ולרכך את הניגודים המעמדיים. אמרו, לבסוף, כי גם את תורת-הערך של מרכס כדאי לתקן על פי בם-בוורק.

המאבק עם הרוויזיוניסטים בשאלות אלה גרם להתעוררות פורייה של המחשבה התיאורטית בקרב הסוציאליזם הבין-לאומי, בדומה לפולמוס של אנגלס נגד דיהרינג עשרים שנה לפני כן. נימוקי הרוויזיוניסטים נותחו על יסוד עובדות ומספרים. הוכח, כי הרוויזיוניסטים מייפים באופן שיטתי את הייצור הזעיר שבימינו. נתונים שאין ערעור עליהם מוכיחים את העובדה, שלייצור הגדול יש יתרון טכני ומסחרי על הייצור הזעיר, לא רק בתעשייה, אלא גם בחקלאות. אך התפתחות ייצור הסחורות בחקלאות חלשה הרבה יותר, והסטטיסטיקנים והכלכלנים המודרניים אינם יודעים על פי רוב להבחין כראוי באותם הענפים (לפעמים אפילו פעולות) המיוחדות של החקלאות, המבטאים את ההשתלבות הפרוגרסיבית של החקלאות בתהליך החליפין של המשק העולמי. על חורבות המשק הטבעי מתקיים הייצור הזעיר על ידי הרעת התזונה לאין שיעור, על-ידי רעב כרוני, הארכת יום העבודה, הרעת טיב הבהמות והטיפול בהן, בקיצור. על ידי אותם האמצעים עצמם, שסייעו גם לייצור של בעלי המלאכה להחזיק מעמד בפני המנופקטורה הקפיטליסטית. כל צעד קדימה של המדע והטכניקה חותר בהכרח ובלי חמלה תחת יסודות הייצור הזעיר בחברה הקפיטליסטית, ותפקידה של תורת-הכלכלה הסוציאליסטית - לחקור את התהליך הזה בכל צורותיו, המורכבות והמסובכות לעתים קרובות, - להוכיח לייצרן הזעיר כי אין לו אפשרות להחזיק מעמד במשטר הקפיטליזם, כי אין מוצא למשק-האיכרי במשטר הקפיטליזם, כי הכרח הוא לאיכר לעבור אל נקודת-ההשקפה של הפרולטריון. מבחינה מדעית חטאו הרוויזיוניסטים בשאלה זו בהכללה שטחית של עובדות שנתפסו באורח חד-צדדי, בלי לתת את הדעת על הקשר שביניהן ובין משטר הקפיטליזם כולו, - ומבחינה פוליטית חטאו בזה באופן בלתי נמנע, מדעת או שלא מדעת, קראו לאיכר או דחפו את האיכר אל נקודת-ההשקפה של בעל-בית (כלומר. אל נקודת-ההשקפה של הבורגנות) במקום לדחוף אותו אל נקודת-ההשקפה של הפרולטריון המהפכני.

ביחס לתיאורית המשברים ולתיאורית ההתמוטטות היה מצב העניינים של הרוויזיוניזם רע עוד יותר. רק זמן קצר ביותר ורק אנשים קצרי-ראות ביותר יכלו לחשוב על שינוי יסודותיה של תורת מרכס בהשפעת שנים אחדות של עליית התעשייה ופריחתה. עד מהרה באה המציאות והוכיחה לרוויזיוניסטים כי זמנם של המשברים טרם עבר: אחרי השגשוג בא המשבר. נשתנו הצורות, סדר ההופעות, תמונת המשברים הבודדים, אבל המשברים נותרו חלק יסודי בלתי-נמנע של המשטר הקפיטליסטי. בעוד הקרטלים והתאגידים מאחדים את הייצור, הגבירו הם בו בזמן לעיני כל את האנרכיה של הייצור, את אי-אבטחת קיומו של הפרולטריון ואת לחץ עולו של הקפיטל, וכך החריפו את הניגודים המעמדיים, במידה שעוד לא נראתה כמוה. דווקא התאגידים האדירים החדשים ביותר הוכיחו במוחשיות מיוחדת ובקנה-מידה רחב ביותר, שהקפיטליזם צועד לקראת מפלתו - הן במובן של משברים פוליטיים וכלכליים בודדים, והן במובן ההתמוטטות הגמורה של כל המשטר הקפיטליסטי. המשבר הפיננסי לפני זמן לא רב באמריקה, ההחמרה האיומה של האבטלה בכל אירופה, בלי לדבר כבר על המשבר התעשייתי הממשמש ובא, שסימנים רבים מעידים עליו, - כל אלה הביאו לידי כך ש"התיאוריות" החדשות של הרוויזיוניסטים נשכחו מלב כל, וכנראה, גם מלב רבים מקרב הרוויזיוניסטים עצמם. רק אין לשכוח את הלקחים, שנתנה רפיפות אינטליגנטית זו למעמד הפועלים.

על תורת הערך יש רק לומר, כי חוץ מרמזים וגעגועים מעורפלים מאוד לבם-בוורק, לא נתנו כאן הרוויזיוניסטים שום דבר ולא השאירו משום כך כל עקבות בהתפתחות המחשבה המדעית.

בתחום הפוליטיקה ניסה אמנם הרוויזיוניזם לבדוק מחדש את יסוד המרכסיזם, היינו: את תורת מלחמת המעמדות. החופש הפוליטי, הדמוקרטיה, זכות הבחירה הכללית משמיטים את הקרקע מתחת למלחמת המעמדות, - אמרו לנו, - והם מערערים על ההנחה הישנה של "המניפסט הקומוניסטי": לפועלים אין מולדת. לאמור: בדמוקרטיה, כיוון ששורר "רצון הרוב", אי אפשר לדבריהם, לראות את המדינה כמכשיר של שליטה מעמדית

ואין גם להסתלק מבריתות עם הבורגנות המתקדמת, הסוציאל-רפורמטורית, נגד הריאקציונרים.

אין לחלוק על כך, שטענות אלה של הרוויזיוניסטים הסתכמו בשיטת-השקפות בנויה יפה למדי, - היינו: בשיטת ההשקפות הבורגניות-הליברליות הידועות מכבר. הליברלים היו טוענים תמיד, כי הפרלמנטריזם הבורגני מבטל את המעמדות ואת החלוקות המעמדיות, כיוון שכל האזרחים, בלי הבדל, יש להם זכות הצבעה, זכות השתתפות בענייני המדינה. כל ההיסטוריה של אירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, כל ההיסטוריה של המהפכה הרוסית בתחילת המאה העשרים מראה באליל כמה חסרות-שחר הן השקפות כאלה. ההבדלים הכלכליים אינם נחלשים, אלא גוברים ומחריפים במשטר החופש של הקפיטליזם "הדמוקרטי". הפרלמנטריזם אינו מסלק, אלא חושף את מהותן של הרפובליקות הבורגניות הדמוקרטיות ביותר, כגופים של דיכוי מעמדי. כאשר הפרלמנטריזם מסייע להשכלתם ולארגונם של המוני אוכלוסים רחבים יותר לאין-שיעור מאלה שהשתתפו קודם באופן פעיל במאורעות הפוליטיים, הרי הוא מכין על ידי כך לא את ביטולם של המשברים ושל המהפכות הפוליטיות, אלא את החרפתה הגדולה ביותר של מלחמת האזרחים בשעת המהפכות האלה. מאורעות פריס באביב של שנת 1871 ומאורעות רוסיה בחורף של שנת 1905 הראו בבהירות גדולה מאין כמוה, כי אין למנוע את בואה של החרפה זו. כדי לדכא את תנועת הפרולטריון לא היססה הבורגנות הצרפתית אף רגע אחד, ועשתה קנוניה עם האויב של כלל האומה, עם צבא זר, שהחריב את מולדתה. מי שאינו מבין את הדיאלקטיקה הפנימית ההכרחית של הפרלמנטריזם והדמוקרטיזם הבורגני, המביאה לידי הכרעת המחלוקת על-ידי מעשי-אלימות המוניים, בצורה חריפה עוד יותר מאשר בזמנים הקודמים, - לא יוכל לעולם לעסוק על בסיס הפרלמנטריזם הזה בהטפה ובתעמולה עקבית עקרונית, המכילה באופן ממשי את המוני הפועלים להשתתפות עטורת-ניצחון ב"מחלוקות" כאלה. ניסיון הבריתות, ההסכמים, הבלוקים עם הליברליזם הסוציאל-רפורמטורי במערב, עם הרפורמיזם הליברלי (הקדטים) במהפכה הרוסית הראה באופן משכנע, כי הסכמים אלה רק מקהים את הכרת ההמונים, אינם מגבירים, אלא מחלישים את הערך האמיתי של מאבקים, באשר הם קושרים את הנאבקים אל יסודות שכושר המאבק שלהם הוא מועט ביותר, יסודות הססניים ביותר ובוגדניים. המיליטריזם הצרפתי - הניסיון הגדול ביותר להשתמש בטקטיקה הפוליטית הרוויזיוניסטית בקנה-מידה רחב, לאומי באמת, - נתן הערכה מעשית כזאת של הרוויזיוניזם, שלעולם לא ישכח אותה הפרולטריון בכל העולם כולו.

כהשלמה טבעית למגמות הכלכליות והפוליטיות של הרוויזיוניזם בא יחסו אל המטרה הסופית של התנועה הסוציאליסטית. "המטרה הסופית - היא אפס, התנועה - היא הכול", אמרת-כנף זו של ברנשטיין מבטאת את מהותו של הרוויזיוניזם ביטוי טוב יותר משל הגיונות ארוכים רבים. כי זוהי הפוליטיקה הרוויזיוניסטית - לקבוע את קו ההתנהגות בכל מקרה ומקרה, להסתגל אל מאורעות היום, אל המפנים של הזוטות הפוליטיות, לשכוח את האינטרסים היסודיים של הפרולטריון ואת התכונות היסודיות של כל המשטר הקפיטליסטי, של כל ההתפתחות הקפיטליסטית, להקריב את כל האינטרסים היסודיים האלה למען רווחי-רגע ממשיים או משוערים. ומתוך עצם מהותה של הפוליטיקה הזאת נובע באופן ברור, כי היא עלולה לקבל צורות שונות עד אין סוף, וכי כל שאלה "חדשה" במידת-מה, כל מפנה של המאורעות, המפתיע והבלתי צפוי במידת-מה, אף אם מפנה זה שינה רק במידה מיניאטורית ולפרק-זמן קצר ביותר את קו ההתפתחות היסודי, - יחוללו תמיד באופן בלתי-נמנע סוגים מסוימים של רוויזיוניזם.

אי-נמנעותו של הרביזיוניזם מותנית בשורשיו המעמדיים בתוך החברה המודרנית. הרוויזיוניזם הנו תופעה בין-לאומית. כל סוציאליסט חושב ובקי בעניינים, ולו במעט, מן הנמנע שיהיו לו ספיקות בדבר, שהיחס שבין האורתודוכסים לבין הברנשטייניאנים בגרמניה, שבין הגדיסטים לבין הז'ורסיסטים (עכשיו ביחוד לבין הברוסיסטים) בצרפת, שבין הפדרציה הסוציאל-דמוקרטית לבין מפלגת-הפועלים הבלתי תלויה באנגליה, שבין ברוקר לבין וונדרולדה בבליה, שבין האינטגרליסטים לבין הרפורמיסטים באיטליה, שבין הבולשביקים לבין המנשביקים ברוסיה הוא במהותו אחד, על אף הרבגוניות העצומה של התנאים הלאומיים ושל המומנטים ההיסטוריים במצב הנוכחי של כל הארצות האלה.

"ההתפלגות" בתוך הסוציאליזם הבין-לאומי בימינו נעשית בעצם כבר עכשיו, לפי קו אחד בארצות העולם השונות, כשהיא רושמת על ידי כך צעד עצום קדימה לעומת מה שהיה לפני 30-40 שנה, כאשר בארצות שונות נאבקו מגמות לא אחידות בתוך סוציאליזם בין-לאומי אחד. ואף אותו "רוויזיוניזם משמאל", שנסתמן עכשיו בארצות הרומניות, כ"סינדיקליזם מהפכני", גם הוא מסתגל אל המרכזים, בתקנו אותו: לברילה באיטליה, לגרדל בצרפת, מערערים על מרכז, שלא הובן כראוי, אל מרכז, המובן כראוי.

איננו יכולים להתעכב כאן על ניתוח התוכן הרעיוני של הרוויזיוניזם הזה, שעדיין לא התפתח בשום פנים כמו הרוויזיוניזם האופורטוניסטי, עוד לא נעשה לבין-לאומי, עוד לא עמד בשום תגרה מעשית גדולה עם מפלגה סוציאליסטית אפילו של ארץ אחת. לכן מצטמצמים אנו באותו "הרוויזיוניזם מימין" המתואר לעיל.

במה מתבטאת אי-נמנעותו בתוך החברה הקפיטליסטית? מדוע הוא עמוק יותר מאשר ההבדלים בתכונות הלאומיות המיוחדות ובדרגות ההתפתחות של הקפיטליזם? מפני שבכל ארץ קפיטליסטית עומדות תמיד בצדו של הפרולטריון שכבות רחבות של בורגנות זעירה, של בעלי-בתים זעירים. הקפיטליזם נולד ומוסיף להיוולד תמיד מתוך הייצור הזעיר. שורה שלמה של "שכבות בינוניות" נוצרת מחדש בהכרח על ידי הקפיטליזם (תוספת לבית החרושת, עבודת-בית, בתי-מלאכה זעירים, המפוזרים על פני כל הארץ לרגל הדרישות, למשל, של תעשיית האופניים והמכוניות, וכו'). יצרנים זעירים חדשים אלה מושלכים באותה ההכרחיות שוב לתוך שורות הפרולטריון. טבעי הדבר לגמרי, שהשקפת-העולם הזעיר-בורגנית פורצת לה דרך שוב ושוב לשורותיהן של מפלגות-פועלים רחבות. טבעי הדבר לגמרי, שכך צריך להיות וכך יהיה תמיד עד לתמורות של המהפכה הפרולטרית, כי תהיה זאת שגיא עמוקה לחשוב, שנחוצה פרולטריון "מלאה" של רוב האוכלוסייה, כדי שמהפכה כזאת תהיה ברת-התגשמה. מה שעובר עלינו עכשיו לעתים קרובות רק מבחינה רעיונית: וויכוחים עם תיקונים תיאורטיים למרכז, - מה שמתגלע כיום בפרקטיקה רק בשאלות פרטיות בודדות של תנועת הפועלים, כגון חילוקי הדעות הטקטיים עם הרוויזיוניסטים והפילוגים על רקע זה, - בכך עתיד עוד מעמד הפועלים להתנסות בלי-ספק בממדים גדולים יותר לאין שיעור, שעה שהמהפכה הפרולטרית תחריף את כל השאלות השנויות במחלוקת, תרכז את כל חילוקי-הדעות בסעיפים בעלי ערך ישיר ביותר בשביל קביעת קו התנהגותם של המונים, תכריח בתוך סערת-המאבק להבדיל את האויבים מן הידידים, להרחיק בעלי-ברית גרועים, כדי להנחית מהלומות מכרעות לאויב.

המאבק הרעיוני של המרכזים עם הרוויזיוניזם בסוף המאה ה-19 - הנו רק הקדמה לקרבות המהפכניים הגדולים של הפרולטריון הצועד קדימה לקראת הניצחון המלא של מפעלו, על אף כל התנודות והחולשות של השכבות הבעל-ביתיות.

נכתב במרץ-אפריל שנת 1908